

PAPER DETAILS

TITLE: 19. Yüzyilin Son Çeyreginde Filistin'in Limani Yafa: Bir Çatisma ve Rekabet Odagi

AUTHORS: Yasemin Avcı

PAGES: 385-411

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/164334>

19. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE FİLİSTİN'İN LİMANI YAFA: BİR ÇATIŞMA VE REKABET ODAĞI

Yasemin Avcı *

Özet

19. yüzyıl başlarında Filistin'in sahil şeridinde küçük bir kent olan Yafa, yüzyıl boyunca köklü değişimler yaşayarak bölgenin en önemli limanı haline gelmiştir. Kentin nüfus miktarındaki artış, kentsel mekân organizasyonunda ve ekonomik işlevlerinde görülen değişimler bu sürecin en açık göstergeleridir. Aynı değişim sürecinin bazı kaotik gelişmeleri de içine almakta olması son derece dikkat çekicidir. Yafa'daki dönüşüm, beraberinde kentsel arazi üzerinde şiddetli bir mülkiyet çatışmasına yol açmış, bunun yanında kent politikası ve yönetimi söz konusu olduğunda ise kent yerleşikleri arasında ciddi bir rekabet ortamı gelişmiştir. Yafa'daki kentsel değişim, çatışma ve rekabet ortamı kadar, hiç kuşkusuz Osmanlı yönetiminin bu süreci nasıl yönettiği de dikkate alınması ve irdelenmesi gereken bir husustur.

Anahtar Kelimeler: *Yafa, Filistin, kentsel değişim, mülkiyet çatışması, kent yönetiminde rekabet.*

Abstract

Jaffa, the Port of Palestine in the Last Quarter of 19th Century: A Center of Conflict and Rivalry

Jaffa, a tiny and backward city on the coast of Palestine at the beginning of 19th century, underwent an intense process of change and became the main port of the country. The increase in urban population, the change in urban structure and economic functions are the indicators of this process. It is very significant that the same process includes some chaotic developments. The urban development in Jaffa leads to a conflict over urban property and in regard with the urban politics and government, a fierce rivalry among the urban dwellers. As much as the urban development in Jaffa, the conflict and rivalry among the urban dwellers, the role of Ottoman government in dealing with this process is undoubtedly an issue that should be taken into consideration and analyzed.

Key Words: *Jaffa, Palestine, urban development, conflict over urban property, rivalry in government.*

Giriş

Günümüzdeki *Tel-Aviv*¹ kentinin tarihi çekirdeği olan Yafa, 19. yüzyıl başlarında 100-200 dönümden ibaret surlarla çevrili yerleşim bölgesiyle küçük

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli.
yaseminavci@gmail.com

¹ Tel Aviv, 1909 yılında Osmanlı topraklarına göç eden Yahudiler tarafından antik Yafa kentinin hemen bitişiğinde kurulan kolonilerden biridir. 20. yüzyıl başlarından itibaren koloninin

bir liman kentidir. Sadece bölgesel düzeyde ticari etkinlik gösteren kent, 19. yüzyıl boyunca, özellikle yüzyılın son çeyreğinde, baş döndürücü bir dönüşüm yaşamış ve Filistin bölgesinin uluslararası ticaretini yönlendiren en önemli limanı haline gelmiştir. Keza aynı süreç içinde kent nüfusunun geleneksel etnik ve dini dağılımı köklü bir değişime uğramış, kentin ekonomik işlevlerinin yeni dinamikler karşısında farklı boyutlar kazanmış, kentsel mekân organizasyonu yeniden şekillenmiştir. Nitekim Yafa'nın kentsel yerleşim alanının 1200 dönüme ulaşmış olması bu değişimin en açık göstergelerindendir².

19. yüzyılda Yafa kentinin dikkat çekici yükselişi, tıpkı Akdeniz'deki diğer liman kentleri gibi, günümüz literatüründe geniş bir yer bulmaktadır. Öte yandan pek çok yazar, bu dönüşümü çoğunlukla bölgeye yönelen Yahudi göçünün şekillendirdiği kolonizasyon sürecine bağlamakta ve/veya Avrupa merkezli ekonomik sistemin bölge ekonomisi üzerindeki etkisi üzerinde durmakta, dolayısıyla söz konusu tarihsel gelişmeleri daha çok dış kaynaklı mekanizmalar ile açıklamaktadır. Bu kısıtlı bakış açısını kaçınılmaz kılan, araştırmacıların seyahatname, konsolosluk raporları ve yabancı örgütlerin kayıtları gibi daha ziyade Avrupalı kaynaklara dayanmaları, buna karşın dönemin Osmanlı arşiv kayıtlarını ihmal etmeleridir. Doğu Akdeniz'deki diğer liman kentlerinin de benzer dönüşümleri yaşadığı ve bu dönüşümlerin dünya ekonomik sistemindeki genişleme olgusu ile bağlantılı olduğu elbette tartışılmaz bir gerçektir.³ Öte yandan sadece bu konuya odaklanmanın, değişimi daha çok çapı genişleyen yeni ekonomik ilişkilerin sonucu olarak açıklamanın yeterli olamayacağı da ortadadır. Bu yaklaşım, kentlerin biçimlenmesinde daima önemli bir etkinliği olan yönetici iradeyi yok saymak, onu sahne dışına çıkarmak demektir. Bu perspektif içinde 19. yüzyılda Yafa'nın kentsel değişimi dikkate alındığında hemen şu sorular akla gelmektedir; Osmanlı idaresi Yafa kentinin dönüşümünü yönlendirebilmiş veya en azından yönetebilmiş midir? Mesela kentsel arazinin hızla yapılaşması konusunda ne gibi önlemler alınmıştır? Ya da yükselen bir liman kentinin alt yapısı nasıl hazırlanmıştır? Kent arazisinde üzerinde giderek keskinleşen mülkiyet çatışması, çeşitli kent cemaatlerinin, hatta yabancı uyruklu kent yerleşiklerinin idareye hakim olma, kent yönetimine nüfuz etme mücadelesi karşısında Osmanlı idaresinin tavrı nedir? Altyapı projeleri gerçekleştirmek isteyen yabancı şirketlerin birbirleriyle rekabeti ya da imtiyaz kapma yarışı kentin gelişiminde nasıl bir döneme işaret eder? Bu çalışmada yukarıdaki sorulara verilebilecek cevaplar tartışılacak,

yerleştiği alan hızla genişlemiş, böylece kent bölgesi Tel Aviv-Yafa olarak adlandırılmaya başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kark 1990a; Schölch 1993.

² Bkz. Kark 1990b, s.73.

³ 19. yüzyıl boyunca Doğu Akdeniz'deki liman kentlerinin dönüşümünü ele alan, bütüncül ve karşılaştırmalı değerlendirmeler öneren bir çalışma için bkz. Keyder vd. 2000.

böylece Osmanlı modernleşmesinin oldukça çarpıcı bir cephesi, kentsel değişim ve modernleşme stratejileri, bu stratejilerin sınırlılıkları ve somut engelleri, Filistin'de giderek büyüyen bir liman kenti örneği üzerinden incelenecektir.

Bu çalışma en başta Osmanlı yerel ve merkezi yönetimine ait arşiv kaynaklarına dayanmaktadır. Bugün İsrail Devlet Arşivi'nde bulunan, 1906-1908 yılları arasında Kudüs'te mutasarrıf olarak görev yapmış olan Ali Ekrem Bey'e ait arşiv koleksiyonda yer alan ayrıntılı raporlar, ayrıca Osmanlı merkezi hükümetine ait yazışmalar araştırmanın asıl kaynak malzemesini oluşturmuştur. Bunun yanında Kudüs ve Yafa'da görev yapmış olan İngiliz konsolosları ile konsolos muavinlerine ait rapor ve yazışmalardan da faydalanılmış, özellikle Yafa'daki ekonomik büyümenin rakamsal değerleri bu kaynaklardan çıkarılmaya çalışılmıştır.

1. Kentsel Değişimin Somut Göstergeleri

a. Nüfus Artışı ve Kentsel Büyüme

19. yüzyıl boyunca Yafa'da meydana gelen nüfus artışı olağanüstü boyutlardadır. Yüzyıl başında 2.750 olarak tahmin edilen nüfus, 1917 yılına gelindiğinde Osmanlı kayıtlarına göre 29.000'e ulaşmış bulunmaktadır. Ancak bu rakamın sadece Osmanlı tabiiyetinde olanları kapsadığı, diğer taraftan kentte kalabalık bir yabancı nüfusun da yaşadığı düşünüldüğünde, kent yerleşiklerinin sayısının çok daha yüksek olacağı açıktır. Nitekim bazı tarihçiler, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Yafa nüfusunun 40.000'e ulaştığını tahmin etmektedir⁴. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, nüfus açısından hala küçük bir kent olan Yafa'da, kent surlarının yerleşimin sınırlarını belirlemiş olması şaşırtıcı değildir (bkz. Harita 1). Osmanlı arşiv kayıtlarında geçtiği üzere, en azından 1860'lı yıllara kadar, kale dışında top menzili içinde kalan bölgelerde herhangi bir yapının inşasına izin verilmemiş, ayrıca kent halkının güvenlik ihtiyacı bu yaptırımı desteklemiştir⁵. Öte yandan, Yafa'daki surların büyük bir savunma kalesi olmaktan ziyade daha çok bir muhafaza duvarı olduğunu da belirtmek gerekir.

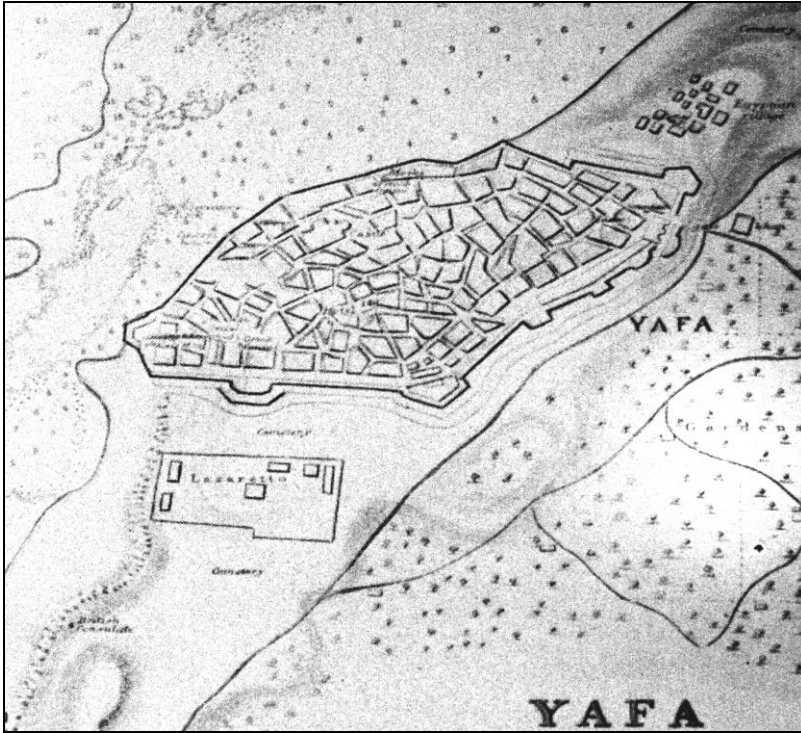
19. yüzyıl boyunca gerek kent nüfusunun artması, gerekse ekonomik işlevlerin çeşitlenmesi, Yafa surlarının kentsel büyümenin önünde bariyer olarak algılanmasına yol açmıştır. Yafa halkı 1850'lerin başından itibaren, tek bir kapısı olan kent surlarına ikinci kapının açılması, ayrıca sur dışı alanlarda bina inşasına izin verilmesi yolunda taleplerde bulunmuştur⁶. Nitekim 1864 yılında masrafı kent halkından karşılanmak üzere, Yafa suruna ikinci bir kapı

⁴ Kark 1990b, 72.

⁵ (B.O.A.), A.MKT.UM, 224/76-1; A.MKT.UM, 196/107.

⁶ (B.O.A.), A.MKT.NZD, 33/85.

açıldığı, daha önemlisi sur dışı alanda bina yapılmasına izin verildiği görülür. Osmanlı arşiv kayıtlarında belirtildiği üzere, buradaki amaç, sur içi alana sıkışıp kalan halkı rahatlatmak ve ticari malların kente girişini kolaylaştırılmaktır, ayrıca sur dışı alandaki miri arazinin ikamet bölgelerine dönüştürülmesinin hazineye gelir kazandıracağı öngörülmüştür⁷. Aynı yıl limana yeni bir iskele ve fener kulesinin inşa edilmiş olması önemlidir. İskelenin inşaat masrafının bir bölümü kentteki tüccarlardan, bir bölümü ise gümrük binasının gelirlerinden karşılanmıştır⁸. Bu suretle, 1870'lerden itibaren doğu ve güney yönündeki sur duvarları yıkılan Yafa, yavaş yavaş müstahkem bir kent olma özelliğini yitirmiş ve kentsel yerleşim bölgesi hızla genişlemeye başlamıştır. Nitekim bir süre sonra kuzey yönünde yer alan ve artık sadece top atışları için kullanılan burç dışında kent surları tamamen yok olmuştur⁹.

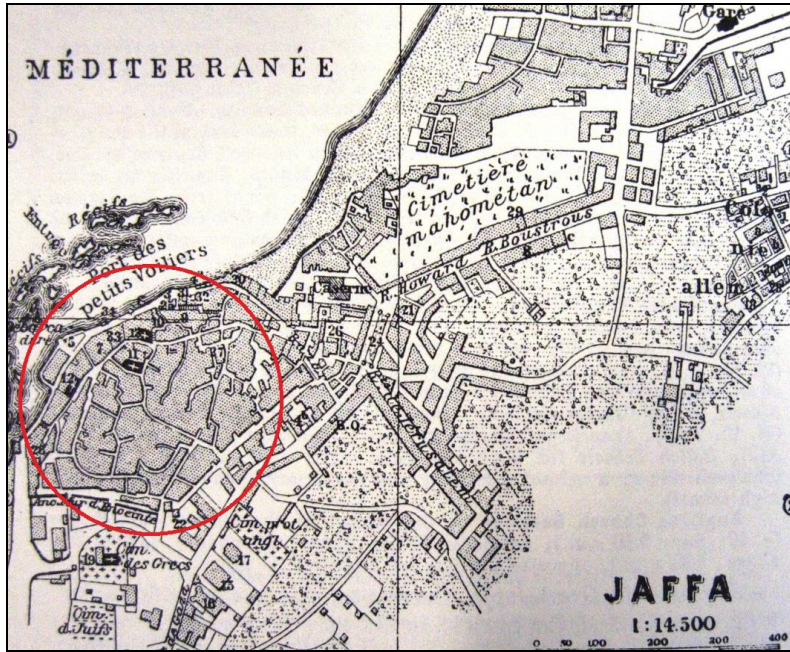
Harita 1: Yafa Kent Planı 1863¹⁰

⁷ (B.O.A.), A.MKT.MHM, 308/19.

⁸ (F.O.), 195/808, No. 1.

⁹ Kark 1990, 63

¹⁰ Tolkowsky 1924, 160

*Harita 2. Yafa Kent Planı (1912)*¹¹

Yafa'daki yapılaşma öncelikle Kudüs, Nablus ve Gazze'ye giden ana ulaşım akslarının çevresinde oluşmuştur (bkz. Harita 2). Osmanlı yönetimi eski kent dışındaki bu yapılaşma hamlesine bazı idari binalar inşa ederek iştirak etmiştir. 1897 yılında kent sakinlerinin ve eşrafin katkılarıyla inşa edilen hükümet konağı, askeri kışla, belediye binası ve diğer yönetim daireleri kentin yeni idari merkezini oluşturmuştur. 1901 yılında hükümet konağının hemen yanına yapılan saat kulesi ise pek çok başka kentte olduğu gibi, II. Abdülhamit'in 25. cülus yıldönümünün hatırasıdır (bkz. Resim 1).

19. yüzyılın sonlarına kadar, sur dışı alanda ikamet veya ticari amaçlarla inşa edilen yapılar daha ziyade kent halkının girişimleridir. 1890’lardan sonra ise Siyonist akımın ve örgütlerinin yönlendirmesiyle bölgeye gelen Yahudi göçmenler sur dışına yerleşmeye başlamıştır. Birbiri ardına kurulan *Neve Zedek* (1887), *Neve Shalom* (1890), *Mahane Yehuda* (1896), *Yefe Nov* (1897) ve *Ahva* (1900) gibi yeni Yahudi mahalleri, kentin kültürel karakterinde, nüfus kompozisyonunda oldukça köklü bir dönüşümün başladığını göstermektedir¹². Kentsel büyümeyle eş zamanlı olarak ortaya çıkan diğer önemli gelişme ise,

¹¹ Baedeker 1912, 8

¹² Kark 1990a, s.104.

yakın çevredeki kırsal alanda “*ihracata yönelik tarım işletmeleri*” olarak tanımlanabilecek kolonilerin oluşturulmasıdır. Çeşitli Avrupa ülkeleri ile Amerika’dan gelen kolonizatörlerin çoğunluğu Yahudi olmakla birlikte, Alman kolonisinde olduğu gibi bazıları da bütünüyle Hristiyanlardan oluşan gruplardır. Yafa’daki kolonizasyon 1850’lerde küçük gruplarla başlamıştır. 1866 yılında Amerika’dan gelen 156 kişilik grup belki de gerçek anlamdaki ilk kolonizatör topluluktur¹³. Yafa’ya bir mil uzaklıktaki *Sarona* köyüne yerleşen Amerikan kolonisinin önemli bir bölümü, yerel iklime, yaşam tarzına ve tarım koşullarına uyum sağlayamayarak geri dönmek zorunda kalsa da 1869 yılında bunlardan boşalan bölgeye Alman *Templar* kolonisi yerleşmiştir¹⁴. 20. yüzyıl başına gelindiğinde 360 kişiden oluşan *Templar* kolonisinin büyük çoğunluğu tarımla uğraşmaktadır¹⁵.

Resim 1: Yafa Hükümet Konağı ve Saat Kulesi (20. Yüzyıl Başı)¹⁶

¹³ (F.O.), 195/808, No. 9.

¹⁴ Levine 2005, 56.

¹⁵ (F.O.), 195/2127, No. 79.

¹⁶ Gibson 2003, s.146.

Yafa'nın yabancı yerleşimciler için cazip olmasında kentin Kudüs'e yakınlığının payı büyüktür. Kutsal topraklarda yaşamak ve burada ölmek isteyen dindar gruplar sahip oldukları tüm mal varlıklarını satarak ülkelerini terk etmişlerdir. Ancak dini heyecandan çok daha önemlisi kuşkusuz ekonomik motivasyondur. Bölgenin fiziksel özellikleri, yumuşak iklimi, su kaynaklarının bolluğu, pek çok ürünün ekimine elverişli verimli arazisi, Yafa'yı bir çekim noktası haline getirmiştir. Bunun yanında, bir liman şehri olarak belli ölçülerde de olsa gelişmiş bir ulaşım ağına sahip olması, Süveyş kanalı ve diğer Doğu Akdeniz limanlarıyla olan bağlantısı, ithalat ve ihracat için gerekli altyapıyı geliştirebilecek potansiyelinin bulunması ve kent ekonomisinin dinamikliği daha çok ekonomik bir yatırım olarak değerlendirilmesi gereken koloniler için elverişli bir zemin yaratmış olmalıdır. Ayrıca, kent çevresindeki binlerce dönüm boş arazinin düşük fiyatlarla satın alınabilmesi ya da kiralanması, Osmanlı reformlarıyla güvenlik şartlarının iyileşmesi, istikrarlı bir yönetimin gelişmekte olması da yeni yerleşimleri hızlandıran etkenler içinde sayılmalıdır. Yafa'daki gelişmelere paralel olarak artan yabancı yerleşiminin en çarpıcı sonucu ise aşağıda ele alınacağı gibi, yerel ekonominin ticarileşmesi ve kent arazisi ile yakın çevresindeki kırsal bölgenin ticari bir meta haline dönüşmesiydi. Zira kapitalist açılma döneminde toprak, sadece iç tüketim ihtiyaçları için değil, gelişen uluslararası ticaret için de kullanılmaya başlanmıştır. Pamuk, tütün, haşhaş gibi yeni ürünlerin ekimi satış ve kar amaçlıdır, dolayısıyla toprak sahipliği eskisinden farklı olarak özellikle ticaretle uğraşanlar için önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir.

b. Ticaret Hacmi

Bilindiği gibi, herhangi bir liman kentinin yükselişini somutlaştıran en önemli ölçüt daima ticaret hacmindeki artıştır. Uluslararası ticarete arz ve talep ilişkisinin Avrupa ekonomileri tarafından belirlendiği kapitalist açılma döneminde, Osmanlı topraklarındaki liman kentlerinin ticari kapasitesinde belirgin bir artışın meydana geldiği bilinmektedir. 19. yüzyıl, özellikle bu yüzyılın son çeyreği, Beyrut ve İskenderiye gibi Doğu Akdeniz'deki diğer liman kentleri kadar Yafa için de büyük bir ticari hareketlenme dönemidir. Aşağıdaki tabloda (bkz. Tablo 1) görülebileceği gibi, Yafa limanından yapılan ithalat ve ihracatın toplamı 1875 yılından sonraki yirmi yıl içinde nerdeyse iki katına çıkmıştır. 1875 yılında 358.843 İngiliz sterlini olarak hesap edilen toplam ticaret değeri, 1897 yılında 616.019 sterline ulaşmış, aynı tarihler arasında Yafa limanını kullanan gemilerin sayısı 485'den 1376'ya, gemi yükünün toplam miktarı ise 334.851 tondan 1.029.004 tona çıkmıştır. İlk başta küçük gemilerle yapılan ticaretin sonraki yıllarda yük hacmi çok daha yüksek olan buharlı gemilerle yapılmaya başlanmış olması, bu artışın hem göstergesi hem de nedeni

olmuştur. Yafa'nın Kudüs sancağının başlıca limanı olması ticaretin gelişimini sağlayan asıl etkindir. Keza 1892 yılında Kudüs-Yafa arasında inşa edilen demiryolu hattının kentin bu işlevini daha da güçlendirdiğine şüphe yoktur¹⁷.

Tablo 1. Yafa Limanından Yapılan İthalat ve İhracat¹⁸

Yıl	İthalat (İngiliz Sterlini Olarak)	İhracat (İngiliz Sterlini Olarak)	Toplam (İngiliz Sterlini Olarak)	Nakliye					
				Limana Giren		Limandan Çıkan		Toplam	
				Gemi Sayısı	Yük (Ton)	Gemi Sayısı	Yük (Ton)	Gemi Sayısı	Yük (Ton)
1862	---	178.072	---	319	73.055	316	72.713	635	145.768
1875	110.667	258.156	358.823	244	167.996	241	166.855	485	334.851
1885	287.740	132.579	420.319	969	355.085	969	355.085	1938	710.170
1890	259.811	447.010	706.821	767	454.254	767	454.254	1434	908.578
1891	287.700	400.520	688.230	696	400.166	696	400.166	1392	800.332
1892	342.597	258.466	601.063	733	439.357	732	438.462	1465	877.919
1893	349.540	332.628	682.168	952	537.582	952	537.582	1904	.075.164
1894	273.233	285.604	558.837	756	536.959	756	536.959	1412	.073.918
1895	275.990	282.906	558.896	833	603.668	833	603.668	1666	.207.336
1896	256.090	373.447	629.537	778	571.335	778	511.778	1456	.023.556
1897	306.630	309.389	616.019	688	574.502	668	574.502	1376	.029.004

Kentteki İngiliz konsolos muavinlerinin raporlarına dayanılarak hazırlanan aşağıdaki tabloda (bkz. Tablo 2) görüldüğü üzere; İngiltere, Yafa ticaretinde en büyük paya sahip olan ülke durumundadır. İngiltere'yi, Avusturya, Fransa ve Rusya izlemekte, Osmanlı gemilerinin payı ise kentin ticaretinde son derece sınırlı bir faaliyete işaret etmektedir. Örneğin; 1900 yılının ilk üç ayında Yafa limanına giren toplam 145 buharlı geminin sadece üçü Osmanlı bandıralı iken, 68'i İngiliz, 27'si Avusturyalı, 23'ü Rus, 16'sı Fransız, 5'i Alman, 3'ü İtalyan olarak kaydedilmiştir¹⁹. Bazı dönemlerde Osmanlı gemilerinin sayısı yüksek görünse de bunların yük kapasitesi düşük olan yelkenli gemiler olduğunu belirtmek gerekir. Yafa limanında yük taşımacılığı düzenli seferler yapan İngiliz, Fransız, Rus ve Avusturyalı gemicilik şirketleri tarafından gerçekleştirilmiştir. İngiliz *Prince Line* ve *Khedivial Mail Line* şirketlerinin, Avusturyalı *Lloyd's'un*, Belçikalı *Adolph Dappe*'nin düzenli aralıklarla Yafa'ya uğradığı bilinmektedir. Bu şirketler Yafa kentinin sadece Doğu Akdeniz limanlarıyla değil, Marsilya, Liverpool, Londra gibi Batı Avrupa limanlarıyla da bağlantısını sağlamışlardır. Kentteki ticarete konu olan ürünler büyük bir çeşitlilik göstermektedir; Fransa'dan çinko,

¹⁷ Avcı 2004, 120.

¹⁸ (F.O.), 195/2062, No. 5.

¹⁹ (F.O.), 195/2084, No. 15.

Marseilles'den kiremit, Batum'dan petrol, Mısır ve Hindistan'dan pirinç, Trieste'den şeker, Manchester'dan pamuklu kumaş, Fransa ve İtalya'dan ayakkabı yapımı için deri, Aden'den kahve getirilmekte, buna karşılık Yafa'dan portakal, zeytinyağı, mısır ve susam başta olmak üzere daha ziyade tarım ürünleri gönderilmektedir²⁰.

Tablo 2: Yafa Ticaretinin Ülkelere Göre Dağılımı

Ülke	1900 ²¹ (Ocak-Mart)		1900 ²² (Ekim-Aralık)		1902 ²³ (Ekim-Aralık)		1903 ²⁴ (Ocak-Mart)		1903 ²⁵ Nisan-Haziran	
	Gemi Sayısı	Yük (Ton)	Gemi Sayısı	Yük (Ton)	Gemi Sayısı	Yük (Ton)	Gemi Sayısı	Yük (Ton)	Gemi Sayısı	Yük (Ton)
İngiltere	68	62,777	27	26,232	13	14,136	36	33,659	40	35,376
Avusturya	27	37,261	26	41,550	8	13,247	14	22,927	19	31,774
Fransa	16	26,136	14	29,610	11	21,471	15	31,249	15	31,037
Rusya	23	32,008	12	14,956	1	3,170	12	17,619	21	23,359
Almanya	5	8,763	5	6,213	4	5,658	8	22,978	6	6,715
İtalya	3	2,505	7	7,294	4	5,894	9	13,478	9	12,625
Osmanlı	3	3,147	5	2,795	4	5894	31	558	92	1517
İspanya	---	---	---	---	1	1,045	---	---	---	---
Yunanistan	---	---	1	669	---	---	2	1024	3	2564
Belçika	---	---	---	---	---	---	---	---	2	2395
Toplam	145	172,597	97	129,319	46	70,515	127	143,492	207	147,362

2. Kentsel Değişimin Kaotik Boyutları: Çekişme ve Rekabet

a. Kent Arazisinde Mülkiyet Çekişmesi

19. yüzyılın ikinci yarısında Suriye ve Filistin'de giderek artan Avrupa ekonomik nüfuzunun etkisini Yafa kentinde de görmek mümkündür. Nitekim Avrupalıların ticaret, taşımacılık, bankacılık gibi sektörlerde, hatta arazi mülkiyeti ve yapılaşmadaki payı her geçen gün biraz daha artmıştır. Aynı süreç, önceki kent halkından farklı yeni topluluklar ortaya çıkarmıştır. İç bölgelerden aldıkları ürünleri ya da hammaddeleri liman kentleri kanalıyla çoğunlukla Avrupa'daki sanayi merkezlerine gönderen yabancı tüccarlar ve bunların aracıları ile Avrupa ekonomik çıkarlarını temsil eden, daha ötesi kentteki varlıklarıyla bu çıkarları somutlaştırıp güçlendiren kolonizatörler bu yeni grubun üyeleridir. Kentsel yaşamın her alanında giderek daha etkin bir konuma ulaşmak isteyen bu gruplar ile varlıklarını eski düzene borçlu olanlar arasında

²⁰ (F.O.), 195/2062, No. 5.

²¹ (F.O.), 195/2084, No. 15.

²² (F.O.), 195/2106, No. 4.

²³ (F.O.), 195/2149, No. 5.

²⁴ (F.O.), 195/2149, No. 24.

²⁵ (F.O.), 195/2149, No. 38.

kaçınılmaz olarak bir çekişme doğmuş, kent arazisinde ve kent yönetiminde giderek daha büyük bir pay elde etme arzusu bu çekişmenin temel meselesi haline gelmiştir.²⁶

Osmanlı yönetimi, devlet gelirlerinin ana kaynağını teşkil eden toprağın bir çekişme konusu haline gelmesi ve giderek şahsi mülklere dönüşmesi karşısında, kendi gücünü ve idari yetkinliğini koruyabilmek için bazı yasal düzenlemeler yapmıştır. Özellikle 1858 tarihli Arazi Kanunu, kentsel ve tarımsal arazi üzerinde şahıs mülkiyetini ve tasarrufunu yeniden düzenleme yolunda atılmış önemli bir adım olarak nitelendirilmelidir. Kanunun birbiriyle çelişkili gibi görünse de aslında hiç de öyle olmayan iki temel amacı vardır; birincisi 17. yüzyıldan beri devam eden şahısların miri arazi üzerindeki mülkiyet iddiasına son vermektir, ikincisi ise iki yüzyıldır genişlemekte olan özel mülkiyetin kapsamını yasal bir çerçeve içinde düzenleyerek daha elverişli bir şekilde vergilendirilmesini sağlamaktır. Gerçi yasanın uygulanmasından sonra da miri arazinin mülke dönüşmesi devam etmiştir, ancak arazi üzerinden alınan devlet vergi gelirlerinin artırılmış olması önemlidir²⁷.

Yafa'da yabancı uyruklu yerleşiklerin kentsel arazide mülkiyet hakları elde etmeye başlaması tüm İmparatorlukta olduğu gibi 1867 yılında çıkarılan karnameden sonra gerçekleşmiştir. Bu düzenlemeden önce, yabancılar eski tabiiyetlerini kaybetmeden mülk arazi satın alabilmek için ya padişah fermanıyla özel izin almak, ya da mülklerini Osmanlı tebaasından birinin üzerine yazdırmak zorundaydılar. 1867 düzenlemesi ise yabancılar Osmanlı kanunlarına tabi olmak ve kapitülasyonların verdiği haklardan vazgeçmek şartıyla, Hicaz eyaleti dışında, bütün Osmanlı ülkesinde mülk edinme hakkı tanımıştır²⁸. Aslında buradaki temel maksat, Osmanlı topraklarında mülk edinmek isteyen yabancıları tıpkı Osmanlı vatandaşları gibi Osmanlı kanunlarına tabi kılmak yoluyla arazi mülkiyeti konusunda konsolosların müdahale hakkını ortadan kaldırmaktır. Ne var ki arazi mülkiyeti konusu 1867 düzenlemesinden sonra dahi diplomatik ilişkilerin en çetrefilli meselelerinden biri olmaya devam etmiştir²⁹. Özellikle Kudüs sancağı gibi nazik bir bölgede en

²⁶ Keyder vd. 2000, s.122.

²⁷ Karpat 2002, s.346-347.

²⁸ Barkan 1940, s.350.

²⁹ 1906-1908 yılları arasında Kudüs Mutasarrıfı olan Ali Ekrem Bey bu hususta şöyle yazmaktadır: “*Bi'l-cümle devletler tarafından mümzâ protokol icâbınca memâlik-i şâhânedede emlâk ve arâziden müteferri umûrda ecânibin teb'â-i Osmaniyyeden hiç farkları olmadığı ve aynen teb'â-i Osmaniye gibi kavânîn-i mevzû'a ahkâmına tabi bulunduğu halde Kudüs sancağında bu gibi husûsâtta ecnebler hakkında konsolatoların tavassutu olmaksızın hiç bir muamele icrâ edilemediği ve ahde müstenid bir hakk-ı sârihin her nasılsa bir bid'ata fedâ edilerek hükümet-i mahalliyyenin bu gibi husûsâtta dūçâr-ı envâ'-i müşkilât olmakta bulunduğu anlaşıldığından ...*”, (İ.D.A.), A. Ekr. Kol., 83/numarasız.

küçük bir arazi meselesi dahi konsolosların aracılığı olmaksızın çözülememiş, sık sık bu tür sorunlar ilgili devletin Osmanlı devletiyle ilişkisinde gündemin ilk sıralarına oturmuştur³⁰.

19. yüzyılın son çeyreğinde büyük ölçekli kent arazilerinin şahısların ve yabancı misyoner örgütlerinin eline geçmesiyle, özellikle ekonomik etkinliği olan kentlerde hızlı bir kolonizasyon sürecinin başladığı bilinmektedir. Alman *Templar* cemiyetinin Yafa, Hayfa ve Kudüs kentleri ile çevre köylerinde kurduğu koloniler, belki de bu husustaki en tipik örneklerdir. Nitekim, 19. yüzyıl sonunda Almanların Filistin bölgesinde elde ettikleri toprağın miktarı 40 bin dönüm, arazilerinin değeri ise 10 milyon frank olarak tahmin edilmektedir. I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, bölgedeki toplam Alman nüfusu ise, kentlerde 1.400'e, köylerde 624 kişiye ulaşmış bulunmaktadır³¹. Kolonilerin ilgili devletin Osmanlı topraklarındaki siyasi nüfuzunu somutlaştıran yerleşimler olduğunu bir kere daha belirtmek gerekir. Nitekim bazı kolonilerin bizzat o ülkenin hükümdarı tarafından finansman sağlanarak teşvik edildiği de olmuştur. Örneğin 1902 yılında yine Alman *Templar* cemiyetinin Yafa'ya yaklaşık 9 mil uzaklıkta kurduğu üçüncü kolonisinin masraflarının bir bölümü İmparator II. Wilhelm tarafından karşılanmış, ayrıca diğer bölgelerdeki kolonizatörlerden de buraya yatırım yapanlar olmuştur. Yüksek fiyat ödememek, rekabete uğramamak, yerel halkın ve hükümetin tepkisini çekmemek için Yafa eşrafından iki kişinin aracılığıyla üç ayrı köyden (*Yahudiye*, *El-Tireh* ve *Rantiya* köyleri) toprak satın alınmıştır. 8884 dönümlük araziye sahip olan bu koloni, aynı zamanda verimli topraklar üzerinde oluşturulmuş bir ticari tarım yatırımdır³².

Yafa kent arazisi, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesinin ikinci maddesine uygun olarak arazi-i haraciyenin³³ ikinci kısmı olan "*harac-ı muvazzafa tabi mülk arazi*" olarak sınıflandırılmıştır. Bunun anlamı, kent arazisinin işletim hakkının tamamen sahiplerine ait olmasıdır, dolayısıyla Yafa'daki kent arazisi kişilere özel diğer bütün mallar gibi, sahipleri tarafından kolaylıkla satılabilir, miras bırakılabilir, hibe edilebilir, rehin bırakılabilir veya vakıf araziye çevrilebilirdi. Bu sebeple, mülk arazi üzerindeki yapılaşma üzerinde kontrol kurmak yerel yönetim kurumlarının ve kadrolarının yetersiz olduğu bir

³⁰ İngiliz Devlet Arşivlerinde bulunan özellikle 1860-1914 yılları arasında Kudüs Konsolosluğu'dan İstanbul'a ya da Dış İşleri Bakanlığı'na giden yazışmalar incelendiğinde arazi mülkiyeti konusunun oldukça geniş bir yer tuttuğu hemen farkedilecektir.

³¹ Kark 1984, s.365.

³² (F.O.), 195/2127, No. 79 ve No. 23.

³³ *Arazi-i Haraciye*: Fethedilen topraklar üzerinde yaşayan ve Müslüman olmayan halka bırakılan arazidir. Bu araziden İslam memleketlerinde haraç adı altında bir arazi vergisi tahsil edilmiştir. Bkz: Parlâtır 2006, 95.

dönemde hiç kolay olmamıştır, üstelik 1867'den sonra yabancı uyruklara mülk edinme hakkının tanınmasıyla birlikte arazi spekülasyonları artmış, Yafa ruhsatsız yapılaşmanın süratle büyüdüğü bir kent durumuna gelmiştir.

Osmanlı yönetimi 1891 yılında yaptığı arazi yoklaması neticesinde radikal bir karar alarak Yafa arazisini “*mülk*” statüsünden çıkarıp “*miri*” araziye dönüştürmüş ve halkın elindeki mülk senetlerini miri olanlarla değiştirmeye başlamıştır. Öte yandan 1894 yılında, Yafa idare meclisinin hazırladığı mazbatadan anlaşıldığına göre, bu karar kent halkını, kent civarında narenciye üretimiyle uğraşan bahçe sahiplerini ve elbette yabancı yerleşimcileri hiç memnun etmemiştir. Merkezi hükümete gönderilen istidalarla bu kararın devlet hazinesini önemli bir gelir kaybına uğratacağı iddia edilmişse de Osmanlı merkezi yönetimi kararını değiştirmeyerek, 1894 yılında çıkarılan irade ile Yafa kenti ve çevresindeki arazinin statüsünü miri olarak belirlemiştir³⁴. Bundan sonra kent arazisi üzerinde inşa olunacak her türlü yapının padişah iradesiyle onaylanması gerekmiştir. Bu doğrultuda hane ruhsatı alan yapılar yine izinsiz olarak mektep, mabet ya da hastane gibi kamu binalarına dönüştürülemeyecek,³⁵ daha önemlisi miri olarak kaydedilen arazinin yabancı mülkiyetine geçişi de padişah iznine tabi olacaktır³⁶. Bütün bunlar, 1872 yılından beri Yafa'da faaliyet gösteren bir belediye teşkilatının varlığına karşın, kentin imar denetiminin büyük ölçüde merkezi hükümete bırakılması anlamına geliyordu. Kısacası Bâbîâlî, fertler arasında kolaylıkla el değiştirebilen mülk topraklarını miriye dönüştürerek, Yafa kent arazisi üzerinde çok daha sıkı bir denetim uygulamak niyetindeydi.

Osmanlı yönetimi Yafa'da giderek kontrolden çıkan kent alanında mülkiyet haklarını belirlemek ve imar denetimini daha etkin bir biçimde gerçekleştirmek için dönemin teknik yöntemlerine de başvurdu. Osmanlı arşiv kayıtlarından izlenebildiği kadarıyla, 1880 yılında Yafa'da kent arazisi üzerindeki her bir binayı gösteren büyük ölçekli bir kadastro haritasının (on binde bir ölçekli) yapılmış olduğunu biliyoruz. 1891 yılından itibaren Yafa arazisinin miriye dönüşmesi ve geçen zaman içinde eski haritanın geçerliliğini yitirmesiyle, 1895 yılında bu defa beş kilometre uzunluğunda ve iki kilometre genişliğindeki alanda Yafa bağ ve bahçeleri ile bina mahallerini ayrı ayrı gösterecek daha büyük bir haritanın yapımı istendi. Bu suretle ruhsatsız yapılmış olan binalar hakkında nasıl bir muamele yapılacağına da karar verilebilecektir³⁷. Ne var ki 1897 yılına gelindiğinde altı ayda bitirmesi planlanan kadastro çalışması iki yıl geçmesine rağmen hala tamamlanamamıştır.

³⁴ (B.O.A.), İ. DFE., 5.

³⁵ (B.O.A.), İ. DFE., 1.

³⁶ (F.O.), 195/1765, No. 15.

³⁷ (B.O.A.), İ. HUS., 7.

Harita tanzimine memur olan Defter-i Hakani Müfettişi Abdurrahman Zekai Bey'in raporuna göre, yapı denetimini güçleştiren en büyük sorun tapu memurlarının suiistimalleriydi. On bin dönümü çevreleyen “*mahlul*” (mirasçısı bulunmayan miri arazi) arazilerin tapu kaydında üç yüz dönüm gösterildiği oluyor, miri arazi üzerine kanunsuz olarak mülk senedi vermek, arazinin ferağ bedelini noksan göstermek ve tapu hasılatından zimmete para geçirmek gibi usulsüzlükler yapılıyordu. Memurları işten el çektirmek de sorunu çözüyor, yeni atanarlarda kısa sürede aynı yollara sapıyordu. Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere, kent arazisi üzerinde sağlıklı bir imar denetimi bir türlü gerçekleştirilemedi, dolayısıyla Yafa'daki arazi spekülasyonları ile kent arazisi üzerindeki mülkiyet çekişmesi her geçen gün daha da şiddetlendi³⁸.

Osmanlı yönetiminin Yafa kent arazisi üzerinde denetimini güçleştiren, mülkiyet çatışmasını şiddetlendiren diğer sebep, Siyonist akımın harekete geçirdiği Yahudi göçleriydi. İbranicede “*aliyah*” adı verilen bu göç dalgalarından ilki 1882 yılında, Rusya'daki Yahudi aleyhtarlığının şiddetlenmesinden bir kaç ay sonra meydana geldi. Bunu 1890'ların başında (1890-1891) ikinci, 20. yüzyılın başında ise üçüncü göç dalgası izledi³⁹. Osmanlı hükümeti, 1880'li yıllardan itibaren Filistin'e yönelen Musevi göçünü engellemek amacıyla çeşitli tedbirlere başvurdu. Her şeyden önce bu göçler Kutsal Topraklarda Osmanlı hakimiyetini tehlikeye sokabilecek bir gelişme olarak görülmekteydi. Bunun yanında, Siyonist akımın örgütlü bir hareket olması Yahudi milliyetçiliğini, yani yeni bir ayrılıkçı hareketi gündeme getirebilirdi. Üstelik yeni göçmenler geldikleri ülkenin uyruğunu taşıdıkları için kapitülasyon anlaşmalarıyla tanınan haklar onlar için de geçerli oluyordu. Dolayısıyla Avrupa'dan gelen Yahudilerin Osmanlı topraklarına yerleşmesi, yabancı uyruklu cemaatlerin genişlemesi demekti, bu ise Avrupa devletlerinin müdahalelerini arttırabilir, bölgede daha çok hak talep etmelerine yol açabilirdi⁴⁰.

Osmanlı hükümeti Yahudilerin Filistin'e yerleşmesini yasaklayan ilk talimatı 1884 yılında çıkardı. Ziyaret maksadıyla Filistin'e gelen Yahudilerin bir aydan fazla ikamet etmelerinin yasaklayan bu bildiri bir kaç kez tekrar düzenlendi⁴¹. 1900 yılında ise Filistin'e gelen Yahudi ziyaretçilerin giriş ve ikamet şartlarını daha ayrıntılı olarak düzenleyen dört maddelik bir talimatname daha yayınladı. Buna göre Filistin'e gelen her Yahudi öncelikle üzerinde sıfat ve tabiiyeti ile ziyaret maksadını yazan bir giriş tezkeresi ya da pasaport taşımak zorundaydı. Söz konusu evraklar pasaport memurlarına teslim edilerek bunların

³⁸ (B.O.A.), Y. EE., 132/29.

³⁹ Aaronsohn 1983, s.236.

⁴⁰ Farhi 1975, s.191-192.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Avcı 2004, s.78-82.

yerine üç aylık geçici ikamet belgesi olan kırmızı renkli bir giriş tezkeresi verilecekti. Üç aylık ikamet müddetini geçirmiş olmalarına rağmen çıkış yapmayanlar ise, zabıta ve mensup oldukları devlet konsolosluğu marifetiyle Filistin'den çıkarılacaktı. Her ay sonunda kimlerin ne zaman girdiğini gösteren listeler düzenlenecek ve bunlar Kudüs merkezine gönderilerek kontrol edilecekti.⁴² Osmanlı hükümetinin koyduğu yasaklara rağmen, özellikle konsolosların yardım ve himayeleri sayesinde, Avrupa uyruklu göçmen Yahudilerin sayısı her geçen sene biraz daha arttı. Ekim 1907 tarihinde Yafa Kaymakamlığı'ndan Kudüs Mutasarrıflığına bildirildiğine göre her hafta Yafa iskelesine yüzlerce Musevi göçmen çıkıyor, göçmenlerin pasaportları alınarak yerine üç aylık ikamet tezkeresi verilmesine rağmen, bunlardan ancak yüzde onu geri dönüyordu. Geride kalanlar mensup oldukları devlet konsoloslukları vasıtasıyla pasaportlarını bir şekilde elde edip Yafa'ya, Kudüs'e ya da başka yerlere yerleşmeyi başarıyordu.⁴³

Osmanlı hükümeti sadece Yahudi göçünü yasaklamaya değil, Yahudilerin Filistin'de yerleşmek için arazi satın almalarını da önlemeye çalıştı. 1883 yılında çıkarılan bir talimatla, sadece Osmanlı tabiiyetindeki Yahudilerin emlak ve arazileri alım-satım hakkı muhafaza edilerek yabancı Musevilerin kurduğu şirketler ve yabancı uyruklu Yahudiler üzerine arazi kaydı yasaklandı. 1893 yılında ise, başka bir talimat daha yayınlayan Bâbıâli, yabancı uyruklu olan ancak eskiden beri Filistin'de ikamet eden Yahudilerin yeni göçmenlerle ilişkisi olmadığını gösteren bir şahadetnameyi konsolosluklarından tasdik ettirmek şartıyla emlak ve arazilerini tapuya kaydettirebileceklerini bildirdi.⁴⁴ Fakat tapu kaydı yaptırabilmeleri için şehirde bir ev aldılarsa orada ikamet edeceklerine, köyde bir arazi aldılarsa orada Yahudileri bir araya getirmeyeceklerine dair bir de taahhütname vermeleri gerekiyordu. Ayrıca satın alacakları arazi, şehir ve köy halkının geçimini zorlaştıracak, ihtiyaçlarını karşılamalarını güçleştirecek kadar büyük olamazdı.⁴⁵

Öte yandan getirilen yasaklara rağmen, Osmanlı tabiiyetinden olan Yahudilerin ve eskiden beri Filistin'de ikamet eden ancak göçmenlerle herhangi bir alakası olmadığını kanıtlayan yabancı uyrukluların emlak ve arazi satın almaları ve bunları üzerlerine kaydettirmeleri hala mümkündü. Dolayısıyla göçmen Yahudileri desteklemek ve onlar için arazi satın almak üzere faaliyetlerini arttırmış olan *Yahudi Kolonizasyon Derneği* ve *Siyon Aşıkları* gibi

⁴² (İ.D.A.), A. Ekr. Kol., 83/16.

⁴³ (İ.D.A.), A. Ekr. Kol., 83/17.

⁴⁴ (İ.D.A.), A. Ekr. Kol., 83/ 86.

⁴⁵ (İ.D.A.), A. Ekr. Kol., 83/1.

Siyonist örgütler, bu kişileri aracı olarak kullandılar⁴⁶. Bu örgütlere kent halkından bazıları simsarlık etmekte, ucuza aldıkları arazileri Yahudilere pahalı satmakta, ya da satın alınan arazilerin tapusu Osmanlı uyrukları adına yani bir takım “*nâm-ı müste’arlar*” üzerine kaydettirilmekteydi⁴⁷. Böylece Yafa kent arazisinin miriye dönüştürülmüş olması da Yahudi göçleri karşısında çok büyük bir engel teşkil edemedi. Miri arazi üzerinde inşa olunacak yapıların, özellikle kurulacak köylerin padişah iradesi ile onaylanması gerekli olmasına rağmen, Yahudiler bu zorluktan da kurtulmanın yolunu buldular. Miri statüsündeki arazi türlü hilelerle mülk olarak kaydettiriliyor veya güya samanlık ve ahır kurmak için alınan ruhsatlar aslında ikamet yapıları için kullanılıyordu, bir kere yerleşimin çekirdeği oluştuktan sonra kısa sürede genişletiliyor, böylece çok katlı binalardan, hatta fabrika vb. yapılardan oluşan koloniler ortaya çıkıyordu⁴⁸.

Siyonist liderler tarımsal yerleşimleri Filistin’de Yahudi üstünlüğü yaratmanın en doğru yolu olarak görüyordu. Böylece geçimini topraktan sağlayan yeni bir toplum yaratılabilir, tarım ticaret ve finansın sağlayacağından çok daha güçlü ve kalıcı bir sosyo-ekonomik temel oluşturulabilirdi⁴⁹. Siyonistlerin çeşitli ekonomik sektörlerdeki çabaları daha çok Yafa üzerinde odaklandı. Böylece tarımsal yerleşimlerle çevrelenen Yafa’da, Kudüs’teki dini karakteri ağır basan cemaatlerden farklı, üretim faaliyetlerine katılan, Siyonizm’in Filistin’deki emellerine destek veren ve Siyonistlerin değerlerini paylaşan farklı bir Yahudi toplumu gelişmeye başladı.

Yahudi göçleri ve mültecilerin yerleşimi meselesi kent arazisi üzerindeki rekabeti “*mülkiyet hakkı çekişmesi*” olmaktan çıkararak, “*mülkiyet sahibinin etnik ve cemaat kimliği etrafında şekillenen bir çatışmaya*” dönüştürdü. Elbette mesele hala kent arazisine kimin sahip olduğu meselesiydi, ancak şimdi tapu sahibinin etnik ve cemaat kimliği de önem kazanmıştı⁵⁰. Kent dışındaki bazı

⁴⁶ Ali Ekrem Bey emlak ve arazi satın almak konusunda getirilen kısıtlamalara nasıl çare bulunduğunu şöyle anlatır: “*kadîmden beri Kudüs’te veya Yafa’da ve l-hâsıl arz-ı Filistin’de yerleşmiş ve oranın ahâli-i kadîmesinden mâdud bulunmuş olan bir Yahûdî vaktiyle sâhib olduğu veya yeniden iştirâ ettiği bir küt’a arz üzerine her biri iki üç odadan mürekkep bir sıra hâneler inşâ ederek bunlara yeni gelen Yâhûdileri zâhiren müste’cir sıfâtıyla ikame etmekte ve sarf ettiği mebâliği maa-fâiz ufak tekâsit ile on beş yirmi sene zarfında bade l-istifâ sûret-i resmîyyede hükûmete mürâcaâtla ferâğ muâmelesinin icrâsını taleb eylemekte olup hükûmete mürâcaât zamanında hâricden gelmiş olan Yahudi on onbeş seneden beri Filistin’de mütemekkin ve binâen-aleyh ahâli-i kadîmeden madûd olduğu cihetle ferâğın icrâsına mümânaat edilememektedir*”, (İ.D.A.), A. Ekr. Kol., 83/23.

⁴⁷ (İ.D.A.), A. Ekr. Kol., 83/36.

⁴⁸ (İ.D.A.), A. Ekr. Kol., 83/33.

⁴⁹ Katz 1995, 280.

⁵⁰ 19. yüzyılın son çeyreğinde Balkanlar ve Kafkas bölgesinden gelen kitlesel göç neticesinde Ayvalık bölgesinde ortaya çıkan “*mülkiyet çekişmesi*”ni konu edinen bir çalışma için bkz. Terzibaşoğlu 2004.

Yahudi yerleşimcilerin kendi bölgelerine uyruğu oldukları ülkenin bayrağını asmak istemeleri bu yargıyı açıkça desteklemektedir⁵¹. Mülkiyet çatışmasının giderek “milli” bir karakter kazanması sosyal yaşamda cemaatler arası ilişkilerin tehlikeli boyutlarda bozulmasına yol açtı. 1895 yılında İngiliz Konsolosluğu’nun Yafa’daki temsilcisi kentteki Müslümanlar arasında, Avrupa’dan göç eden Yahudilere ve Hristiyanlara karşı giderek sertleşen bir tepkinin uyanmaya başladığını yazmaktadır⁵². Bir süre sonra bu tepki bir takım sokak gösterilerine ve şiddet içerikli bazı olaylara yol açacak, hatta 1908 yılında olduğu gibi bazen de Yafa Kaymakamı’nın azledilmesiyle sonuçlanacaktır⁵³. Bu süreç içinde Avrupa devletlerinin bölgeye müdahalesi her geçen gün artmış, Osmanlı yönetimi ise siyasi ve idari kontrolünü giderek daha belirgin bir biçimde yitirmiştir.

b. Paylaşılmayan Kent Yönetimi

Yafa’da giderek şiddetlenen ve anlam değiştirmeye başlayan çekişmenin bir başka odağı ise kent yönetimi olmuştur. Kent yönetiminde söz hakkı elde etme ve bu yolla siyasi ve ekonomik nüfuz kazanmaya yönelik rekabetin, Yafa kent toplumundaki parçalanmayla doğrudan ilişkili olarak, iki ayrı cephede şekillendiği görülür. Öncelikle Osmanlı uyruğu olan farklı dini cemaatler arasında idari kurumlarda temsil paylarını arttırma mücadelesi, ikinci olarak ise yabancı uyrukların mülkiyet hakkından sonra yönetime doğrudan ya da dolaylı olarak katılmak yolundaki çabaları gelmekteydi.

⁵¹ Yafa Kaymakamı Mehmet Asaf Bey’in, Yafa’ya bağlı Ramle kasabasında Rusya’dan gelen Yahudiler için ruhsatsız olarak inşa edilen yerleşim bölgesi hakkında Kudüs Mutasarrıflığı’na gönderdiği yazı bu konuya çarpıcı bir örnek teşkil eder: “...malûm-ı sâmi-i devletleri buyrulduğu üzre her bir ebniyenin ruhsat-ı resmîyeye muhtâc ve hele arâzi-i emiriyye üzerinde ebniye inşâsı ise irâde-i seniyye-i mülûkâne istihsâline mütevakkıf olup hükûmete karşı cebren yapılmak istenilen sâlifü’l-arz ebniyenin her halde ta’til ve diğerlerine ibret-i müessire olmak üzere ve bir de ol babdaki evâmir-i âliye vechile hedmi zarûri bulunduğundan ve şimdilik amelîyât-ı vâkı’anın ta’tili lüzûmu Yafa Rusya Konsolatosu’na izbâr olunmuş ise de ebniyenin hedmi müsâade i’tâsına vâbeste olduğundan ve ecnebilerin şimdiye kadar bu sûretteki hareketleri tekerrür ederek hatta mesmûâta göre bazen bandıra dikerek muzırr ve gayr-i muzırr mebâni-i cesime ihdâs ve hakk-ı hakimiyet-i hükûmet-i seniyye-i tahkîr eyledikleri” (İ.D.A.), A. Ekr. Kol., 83/46.

⁵² (F.O.), 195/1895, No. 42.

⁵³ 1908 yılının Mart ayında Yafa’daki Rus Yahudileri ile Müslümanlar arasında meydana gelen kavgada Ruslardan kurşunla üç, bıçakla on kişi yaralanmış, Müslümanlardan ise bir kişi ölmüştür. Olaylara müdahale eden Jandarma ve Polis içinden de yaralananlar vardır. Kudüs’deki Rus Konsolosu’nun merkezi hükümet nezdinde yaptığı baskılar sonucu Yafa Kaymakamı Mehmet Asaf Bey görevinden alınmıştır. (F.O.), 195/2287, No. 16, (B.O.A.), İ. HUS., 53.

Kent yönetiminin Osmanlı uyruğu olan çeşitli cemaatler arasında bir rekabet konusu haline gelmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eyalet yönetiminin yeniden düzenlenmek istenmesiyle yakından ilişkidir. Bilindiği gibi, Osmanlı taşra yönetiminde yapılan reformların getirdiği en önemli kurum idari meclistir. “*Meclis-i idare*” adıyla anılan vilayet, liva ve kaza düzeyinde oluşturulan bu meclisler, bölgedeki maliye, bayındırlık, eğitim, tarım ve ticarete ait işleri görüşen, dolayısıyla görev alanı oldukça geniş olan istişari bir organdı. Ayrıca, idari meclis arazi mülkiyeti konusunda da belli yetkilere sahipti. Arazi transferlerinin hukuka uygun olup olmadığının denetlenmesi ve tapu sertifikalarının çıkarılması bu meclisin görevleri içindeydi. Bundan başka, nüfus hareketlerini kontrol eder, bölgeye gelen ve sürekli ikamet izni almak isteyenlerin başvurusunu incelerdi.⁵⁴ Meclisin başkanı Kudüs Mutasarrıfına bağlı olan kaza kaymakamıydı, kaza naibi, mal müdürü, müftü ve gayrimüslim cemaatlerin önderleri ise meclisin doğal üyeleri idi. Halk tarafından seçilmesi öngörülen, ancak uygulamada daha çok atamayla göreve gelen ikisi Müslüman ve ikisi gayrimüslim dört üye ile meclis tamamlanmış olurdu⁵⁵. Kaza idare meclisinin görevlerindeki çeşitliliğe karşın, karar alma ve yürütme alanındaki yetkisinin sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Merkezileşme politikasının bir aracı olarak kabul edilmesi gereken bu organ, görüş bildirmekten pek öteye gidememiş, kararlar daha çok mutasarrıflık merkezinden yazılarak İstanbul’dan alınmıştır. Buna rağmen yine de dönemin koşulları içinde özellikle kentteki gayrimüslim cemaatler tarafından yerel yönetimde nüfuz elde etmenin önemli kanallarından biri olarak kullanılabilmiş, dolayısıyla meclis üyeliği gayrimüslimler arasında daima bir rekabet konusu olmuştur.

Yafa’daki gayrimüslim cemaatler Rum, Ermeni, Yahudi, Latin, Maruni ve Katolik olmak üzere altı ayrı millettten oluşmaktaydı. 1871 tarihli Vilayet Nizamnamesi ise her bir gayrimüslim cemaatten bir kişi almak yerine, mecliste sadece iki gayrimüslim üyenin görev yapmasını öngörmekteydi. Dolayısıyla bu iki üyenin hangi cemaatten seçileceği meselesi Yafa’da ortaya çıkan rekabetin temel sebebi oldu. Osmanlı arşivlerinden takip edildiği üzere, bu konuya bir çözüm olarak, gayrimüslim cemaatlerin nüfus oranları dikkate alınarak Latin, Maruni ve Katolikler içinden her seçim döneminde sırayla bir üye alınması, diğer üyenin ise daima kentteki en eski cemaat olan Rumlar arasından seçilmesi usul olarak kabul edilmişti. Bu durumda kentteki Yahudi ve Ermenilerin idari meclise üye gönderme şansı yoktu. Neredeyse statüko gibi kabul edilen bu uygulama 1912 yılında Ermenilerin itirazıyla değişikliğe uğradı. Bundan sonra Ermenilerin de, tıpkı Latin, Maruni ve Katolikler arasında olduğu gibi Rumlarla

⁵⁴ Gerber 1985, s.123-124.

⁵⁵ Çadircı 1997, s.259.

nöbetleşe olarak meclise üye göndermesi karara bağlandı. Ne var ki elbette bu husus Rumların büyük tepkisine yol açtı. Rumların ruhani lideri, Marunilerin meclise girmesini istemeyen Katolik cemaatinin ruhani lideri ile birlikte hareket ederek tefrik komisyonuna⁵⁶ katılmamak suretiyle seçimin tamamlanmasını engellemeye çalıştı. Museviler ise 1909 yılından beri kendi Hahambaşlıları aracılığı ile Kudüs sancağındaki bütün idari meclis ve nizamiye mahkemelerinde üyelik kazanmak yolunda merkezi hükümet nezdinde girişimlerde bulunuyorlardı. Hahambaşının yazdığına göre, tüm sancakta nüfusu 30-40 bin dolaylarında olan Yahudilerin, diğer Osmanlı tebaası gibi vergi ödemelerine rağmen, meclislerde temsil edilmemesi hem hukuki haklardan mahrum bırakılmaları anlamına geliyor, hem de Kanuni Esasi'nin tüm cemaatlerin din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin eşit olduğu yolundaki hükmüne aykırı düşüyordu. Bu kargaşa ortamı içinde 1914 yılında yapılan seçimler zorunlu olarak iptal edildi⁵⁷. Kent yönetiminde ortaya çıkan bu şiddetli rekabetin veya cemaatler arasındaki güç çatışmasının bir türlü dengelenememesi, Osmanlı yönetimini zayıf düşüren bir durum yaratmış olmalıdır. Öyle ki bu zafiyet zaman zaman resmi yazışmalarda bile açıkça ifade edilmiş⁵⁸, çözüm ise genellikle kaymakam hakkında tahkikat yapmakla veya yerine başkasını atamakla sağlanmaya çalışılmıştır⁵⁹.

Yafa'daki kent yönetimini zora sokan ve Osmanlı idaresinin yetkinliğini azaltan rekabet ve politik çatışmanın diğer cephesi, yabancı yerleşimcilerin kentteki varlıklarından kaynaklanmaktaydı. Avrupalı devletlerin diplomatik temsilcisi olarak kentte görev yapan konsolos yardımcılar, giderek artan Avrupalı nüfusa koşturarak, kent politikasında her geçen gün biraz daha güçlü bir etkinlik kazanmaktaydı. 1890'lı yıllara gelindiğinde bir çok ülke (Amerika, İngiltere, Almanya, İtalya, Yunanistan, Fransa, Belçika, İran ve Rusya) Yafa'ya bir konsolos muavini yerleştirmiş durumdaydı. Kudüs, Beyrut ve İstanbul'daki

⁵⁶ 1871 tarihli Vilayet Nizamnamesi'ne göre, Vilayet, liva ve kaza idare meclislerinde halkı temsil edecek dört üyenin belirlenmesi için seçilme şartlarına sahip kişilerin saptanması, ayrıca seçim tamamlandıktan sonra en çok oyu alanların (ki bunların sayısı meclise girecek üye sayısının üç katı idi) Vali'ye bildirilmesi tefrik komisyonunun görevleri arasındaydı. Vali bunlar arasından uygun gördüğü iki Müslüman iki gayrimüslim olmak üzere dört kişiyi İstanbul'a bildirir, hükümetin onayı ile seçim kesinleşerek meclis üyeleri görevlerine başlardı. Tefrik komisyonu, ya da meclis-i tefrik, bölgenin mülki amirinin başkanlığında toplanır, merkez hakimi, muhasebeci gibi yüksek dereceli devlet görevlileri ile müftü ve gayrimüslim cemaatlerin dini liderleri de bu meclise üye olarak katılırdı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çadircı 1997, s.260.

⁵⁷ (B.O.A.), DH. İD., 140-2/1

⁵⁸ “Yafa'da umûr-ı idarenin pek karışık olduğu ve kaymakamın behemahal değiştirilmesi...” (B.O.A.), Y. MTV., 235/133.

⁵⁹ Yafa kaymakamları belki de Kudüs sancağında en sık değiştirilen mülki yöneticilerdi. Konu hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çok sayıda vesikanın bulunması dikkat çekicidir. Bunlardan biri için bkz. (B.O.A.), DH. MUİ., 117/35.

konsoloslara ya da ülkelerindeki dış işleri bakanlıklarına raporlar göndermek suretiyle, Yafa limanındaki deniz trafiği, tarım hasadı, ordu manevraları vb. pek çok konuda bilgi sağlamaktaydılar. Bu bilgilendirme çoğu zaman en küçük konularda bile Osmanlı merkezi yönetimine veya Kudüs Mutasarrıflığına baskı yapılması doğrultusunda kullanılmıştır. Özellikle arazi mülkiyeti ve Yahudi göçleri gibi çatışma konuları konsolosluk yazışmalarına sıkça yansımaktadır.

Öncelikle temsil ettikleri devletin bölgedeki çıkarlarını korumakla vazifeli olan konsolos muavinleri, aralarındaki şiddetli rekabete rağmen, zaman zaman bir araya gelerek idari sorunları, bazı kamu projelerini ya da halk sağlığı gibi konuları tartıştıkları, vergilendirme gibi bazı meselelerde Osmanlı yönetimine karşı ortak hareket ettikleri de oluyordu. Ayrıca Yafa Ticaret Odası'na ve Ticaret Mahkemesi'ne üye olmaları sayesinde hem uyruklarının kent ekonomisinde var olan etkinliklerini daha da pekiştiriyorlar, hem de ticari konularda yönetime doğrudan katılabiliyorlardı. Yafa ve Filistin'deki iş olanakları, hammadde ve pazar kaynakları, gümrük vergileri ve krediler konusunda kendi ülkelerindeki ticaret şirketlerini haberdar etmekteydiler. Yerel koşulları çok iyi bilmeleri sayesinde bazen kendi konumlarını ve bağlantılarını özel iş fırsatları yaratmada, Yafa'da veya çevre bölgelerde geniş topraklar satın almada kullandıkları da oluyordu⁶⁰. Diğer taraftan misyoner örgütlerinin ve çeşitli kültürel derneklerinin Osmanlı topraklarında satın aldıkları mülkleri tapuya kaydettirirken çoğunlukla konsolosluk muavinlerinin ya da diğer çalışanların isminin kullanıldığını da biliyoruz⁶¹. Ancak 1910 tarihli Cemiyetler Kanunu'ndan sonra çeşitli örgüt ve cemiyetlerin hükmi şahsiyeti tanınmış, doğrudan cemiyet adına tapu kaydının yapılması mümkün olmuştur⁶².

c. Kamu Hizmetlerinde İmtiyaz Kapma Yarışı

Yafa'da giderek büyüyen uluslararası ticaret ve hızla genişleyen kent yerleşimi altyapı hizmetlerinde köklü değişimlerin yapılması yolundaki talepleri kaçınılmaz olarak gündeme taşıdı. Kente yeterli miktarda içme suyu sağlayacak ve çevredeki tarımsal arazinin sulanmasında kullanılacak su şebekesinin tesisi, kentin elektrikle aydınlatılması, tramvay inşası, limandaki altyapı olanaklarının geliştirilmesi ve deniz trafiğini kontrol edecek büyüklükte bir gümrük binasının yapılması, söz konusu dönemde kent halkının en önemli ihtiyaçları, mahalli yönetiminin ise en çetrefilli problemleriydi. Osmanlı yönetimi bu projeleri

⁶⁰ Kark 1990a, s.50-52.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Avcı 2004, s.72-78.

⁶² Örnek vermek gerekirse Yafa kazasında Alman *Templar* kolonisine ait okul, hastahane, kilise gibi pek çok yapı 1910 yılına kadar ruhsatsız olarak tasarruf olunan mülklereydi. Ancak 1910 yılında Cemiyetler Kanunu'nun çıkarılmasından sonra bu yapılar cemiyet adına kaydedilebilmiştir. (B.O.A.), DH. MÜİ., 84-1/44.

gerçekleştirebilmek için ne gerekli finansal kaynağa sahipti ne de yeterli bir uzman kadrosu vardı. Bu sebeple söz konusu dönemde kamusal hizmet alanında sıkça başvurulmuş yabancı şirketlere imtiyaz verme usulü tek seçenek olarak görüldü⁶³. Osmanlı hükümetinin yabancı yatırımcılara bağımlılığı arttıkça Avrupalı sermayedarlara yeni etkinlik alanlar açıldı. Elbette bu durumdan asıl karlı çıkan taraf Osmanlı devleti değil, yabancı şirketler ve onların mensup olduğu Batılı devletlerdi⁶⁴. Osmanlı topraklarında kamu hizmetleri alanına yapılan yabancı yatırımların hemen daima emperyalist bir boyutu olduğu açıktır, zira söz konusu yatırımın niteliğinin sadece o şirketin çıkarları doğrultusunda değil, aynı zamanda şirketin arkasındaki ülkenin siyasi ve ekonomik çıkarlarına göre biçimlendiği bilinmektedir. Dolayısıyla Osmanlı yönetiminin gelişen kentlere modern altyapı sistemleri kazandırmak yolundaki her girişimi, yabancı devletler arasında şiddetli bir rekabet konusu olmuştur⁶⁵.

Her geçen gün büyüyen Yafa kentine yeterli suyu sağlayacak şebekenin kurulması ya da kentin elektrikle aydınlatılması için birbiri ardına proje teklifleri veren Avrupa merkezli şirketler, Osmanlı hükümeti tarafından genellikle büyük bir şüpheyle karşılandı. Osmanlı devletinin gözünde bu girişimler, Avrupa devletlerinin ekonomik ve siyasi öneme haiz bölgelerde nüfuz kurma maksatlı çalışmalarının bir uzantısıydı. Bu sebeple altyapı projeleri için teklif veren şirketler arasından, Osmanlı uyruklu bir kişinin yönetiminde olanlar tercih edilmeye çalışıldı. Bu yüzden Yafa'ya su şebekesi döşenmesi için 1893 yılında Nafia Mühendisi Frangia Bey'in geliştirdiği proje doğrultusunda imtiyaz elde etmek üzere teklif veren Fransız ve Alman yatırımcıları değil, Osmanlı vatandaşı olan Josef Navon ile 1897 yılında bir ön kontrat imzalandı⁶⁶. Ancak Navon'un projeyi gerçekleştirmesi mümkün olmadı. 1914 yılında su şebekesi, elektrikle aydınlatma ve tramvay hattı inşası tek bir projede

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Avcı 2011.

⁶⁴ Sanayi üretimi, ticaret ve bankacılık gibi ekonomik sektörlerin geliştirilmesi için yabancı yatırımcılardan faydalanılması liberal ekonominin bir gereği gibi düşünülebilir. Zaten söz konusu dönemde ekonomide liberal yaklaşımların Osmanlı aydınları ve devlet adamları içinde taraftar bulduğunu da biliyoruz. Ne var ki 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarına giren yabancı sermaye, üretim sektörleri yerine daha ziyade kamu hizmetleri alanında yoğunlaşmıştır. Bu süreç diğer ülkelerdeki tam tersidir, diğer ülkelerde ticaret ve üretim alanındaki yabancı yatırımlar kamu hizmetleri alanındaki yatırımları harekete geçirmiştir. Hershlag 1997, s.52.

⁶⁵ Yabancı yatırımlardaki emperyalist boyutu en açık bir biçimde ifade eden alan demiryolu inşasıydı. 1860'lı yıllardan itibaren Osmanlı topraklarında yabancı sermaye ile yapılan demiryolu hatlarının büyük çoğunluğu ağaç biçimli bir örüntüdedir, yani rasyonel olmayan birbirini tamamlamayan bir ulaşım ağı kurmaktadır. Kaldı ki bu hatların öncelikle Avrupa ekonomisi ile sıkı bağlar sağlayan liman kentlerinden başlayarak içerilere verimli tarım ovalarına uzanacak biçimde yapıldığı da unutulmamalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şen 2001.

⁶⁶ (B.O.A.), MV., 90/76.

birleştirildiğinde imtiyazı elde eden kişi yine Osmanlı uyruklu Europide Mavromatis adlı bir Rum'du. Ne var ki bu kez I. Dünya Savaşı yüzünden tasarı hayata geçirilemedi⁶⁷.

Osmanlı yönetiminin Yafa'daki en önemli sorunlarından biri limanda giderek büyüyen uluslararası ticaret trafiğine uygun bir altyapının hazırlanmasıydı. Bu arada kutsal makamları ziyaret etmek üzere sadece Avrupa ülkelerinden değil, Amerika'dan, hatta Hindistan, Afganistan gibi uzak ülkelerden Filistin'e gelen binlerce ziyaretçi Yafa limanından karaya çıkıyordu⁶⁸. Aslında Yafa limanı sadece küçük yelkenli gemilerin yanaşabileceği sığ bir limandı (bkz. Resim 2). Bundan başka, kıyı boyunca uzanan kaya yatakları da yük tonajı yüksek buharlı gemilerin limana girişini engelliyor, gemiler özellikle kış aylarında açıkta demirleyerek yüklerini kayıklar veya küçük tekneler aracılığı ile boşaltmak zorunda kalıyorlardı. 1860'lı yıllardan itibaren Yafa limanının gelişen ticarete uygun bir hale getirilmesi için, Amerikalı, Avusturyalı, Alman, İngiliz, Fransızların içinde olduğu çok çeşitli çevrelerden projeler geliştirildi. Böylece Yafa'da modern bir liman inşası, Avrupa devletleri arasındaki emperyalist rekabeti görünür kılan bir diğer gündem maddesi haline geldi.

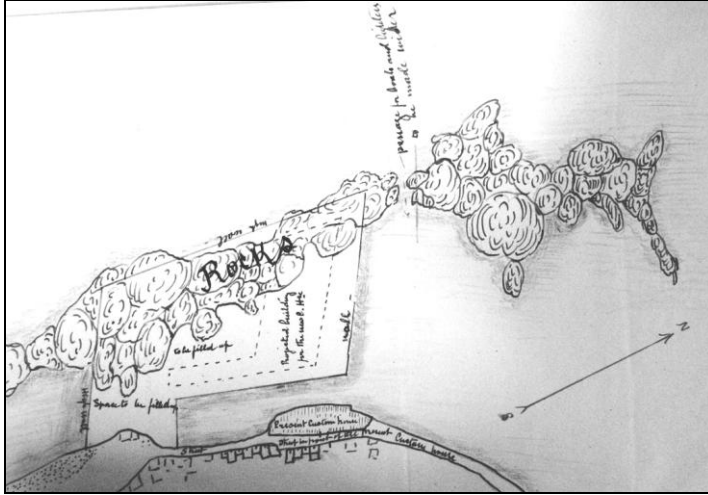
Resim 2: Yafa Kıyısı (1900)⁶⁹

⁶⁷ (B.O.A.), DH. İD., 191/11.

⁶⁸ 1914 yılında Kudüs Mutasarrıfı Sacid Bey'in yazdığına göre, Yafa'da karaya çıkan ziyaretçilerin sayısı 20-30 bin civarındaydı. (B.O.A.), DH. İD., 59/72.

⁶⁹ Gibson 2003, s.142.

1878 yılında Fransız bir şirket Yafa liman inşasının imtiyazını elde etmeyi başardıysa da gerekli olan 15 milyon frank toplayamadı⁷⁰. Bundan sonraki dönemde Osmanlı yönetimi kendi kaynakları ile projeyi gerçekleştirmeye çalıştı. Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa'nın 1880 yılında geliştirdiği proje, 1888 yılında Yafa'nın bağlı olduğu Beyrut Gümrük İdaresi'nden gönderilen uzmanların tasarıları, hep mali kaynak yetersizliği yüzünden kâğıt üzerinde kaldı. Osmanlı yönetiminin Yafa limanındaki deniz trafiğini düzenlemek için sağladığı katkılar, 1888 yılında inşa edilen gümrük binası⁷¹, 1898 yılında yolcu geçişi için yapılan uzun bir iskele, 1905 yılında salgın hastalıkların Yafa'ya girişini engellemek amaçlı bir etüv dairesinden⁷² ibaretti. Osmanlı yönetimi 1905 yılından itibaren denizi doldurarak geniş bir rıhtım oluşturması, artık ihtiyaca cevap vermeyen gümrük binasının genişletilmesi doğrultusunda çok daha kapsamlı projeler geliştirdi. Hatta finansman kaynağı sağlamak için portakal ihracatından sandık başına on beş kuruşluk ek bir vergi alınması kararlaştırıldı⁷³. Ne var ki ne yerli tüccarlar ne de bu verginin kapitülasyon anlaşmalarına aykırı olduğunu iddia eden yabancı şirketler, ticari kârlarının azalacağı endişesiyle işbirliği yapmadıklarından ilerlemek mümkün olmadı⁷⁴.

Resim 3: Yafa Liman Projesi (1908)⁷⁵

⁷⁰ Schölch 1993, s.137.

⁷¹ (B.O.A.), Y. MTV., 35/79.

⁷² (B.O.A.), A.MKT.MHM., 557/32.

⁷³ (F.O.), 195/2255, No. 43.

⁷⁴ (B.O.A.), DH. İD., 40-2/23.

⁷⁵ (F.O.), 195/2287, No. 46

Sonuç

Osmanlı yönetiminin son döneminde Filistin bölgesinin uluslararası ticaretini yönlendiren en önemli limanı olan Yafa kentinin, nüfus, ticaret hacmi, mekânsal yapı alanlarında meydana gelen köklü dönüşümlerle hızlı bir süreç yaşadığı son derece açıktır. Kentin aynı süreç zarfında, bir çatışma ve rekabet odağı haline gelmiş olması ise en az bu gelişmeler kadar dikkat çekicidir. Kent arazisinde ve bölge yönetiminde daha fazla paya sahip olmak konusunda kentteki çeşitli dini cemaatler arasında belki de daima var olan rekabet, 19. yüzyılın getirdiği yeni koşullarla daha farklı boyutlar kazanmıştır. Bir tarafta Yafa limanından yönlendirilen uluslararası ticaretin genişlemesi ve buna paralel olarak ortaya çıkan Avrupa ekonomik nüfuzu, diğer tarafta bölgeye yerleşen ve sayıları giderek artan yabancı kolonizatörler, özellikle Avrupa uyruklu Yahudi göçmenlerle kentteki çatışma ve rekabet daha da keskinleşmiştir. 19. yüzyılın hızla büyüyen limanlarından ve kentsel yerleşimlerinden biri olan Yafa'da, Osmanlı devletinin merkezi kontrolü sağlamak ve kentsel araziye denetim altında tutmak için yoğun bir çaba gösterdiği açıktır. Yukarıda tartışılan idari önlemler, yapılan yasal düzenlemeler, alınan diplomatik tavırlar bunun en güçlü kanıtlarıdır. Keza Osmanlı yönetiminin, Yafa'da kentsel arazi üzerinde denetimi sağlamak amacıyla kadastro haritaları hazırlatmak gibi dönemin modern yöntemlerine başvurması, büyüyen bir liman kentinin alt yapısını düzenlemek için projeler geliştirmiş olması dikkate değerdir. Ne var ki Yahudi göçleriyle giderek belirginleşen kentsel toplum içindeki parçalanmanın, daha önemlisi Avrupalı devletlerin kent politikasındaki varlıklarının ve bu doğrultuda giderek artan müdahalelerinin etkili bir denetimi ve yönlendirici katkıyı neredeyse imkânsız hale getirdiği de açıktır. Bu koşulların sonucu olarak, Yafa'daki kentsel değişimin bölgesel gelişmelere olumlu katkılar verecek bir çizgi üzerinde olmak yerine kaotik süreçlerle ilerlemiş olması şaşırtıcı değildir. Keza Yafa'nın bir sonraki dönemin şiddetli çatışma ortamının dikkat çekici odaklarından biri olması da yine aynı kaotik süreçlerin bir getirisi olarak yorumlanmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.)

(B.O.A.), A.MKT.MHM. (Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri)

196/107, 14 Rebiyülevvel 1277 / 30 Eylül 1860.

308/19, 1 Rebiyülevvel 1281 / 4 Ağustos 1864.

557/32, 19 Cemaziyelevvel 1325 / 30 Haziran 1907.

(B.O.A.), A.MKT.UM. (Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler)

224/76-1, 9 Cemaziyelevvel 1272 / 17 Ocak 1856

(B.O.A.), A.MKT.NZD. (Sadaret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler)

33/85, 4 Receb 1267 / 5 Mayıs 1851.

(B.O.A.), İ. DFE. (İrade Defter-i Hakani)

1, 13 Rebiyülahir 1311 / 24 Ekim 1893

5, 11 Cemaziyelahir 1312 / 10 Kasım 1894.

(B.O.A.), İ. HUS. (İrade Hususi)

7, 12 Receb 1312 / 9 Ocak 1895.

53, 20 Safer 1326 / 24 Mart 1908

(B.O.A.), Y. EE. (Yıldız Esas Evrakı)

132/29, 15 Şaban 1314 / 19 Ocak 1897.

(B.O.A.), DH.İD. (Dahiliye Nezareti İdare Kataloğu)

40-2/23, 16 Zilhicce 1331 / 16 Kasım 1913.

191/11, 24 Rebiyülahir 1332 / 22 Mart 1914.

59/72, 24 Cemaziyelahir 1332 / 20 Mayıs 1914.

140-2/1, 28 Şaban 1332 / 22 Temmuz 1914.

(B.O.A.), Y. MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı)

35/79, 7 Cemaziyelevvel 1306 / 9 Ocak 1889.

235/133, 25 Recep 1320 / 28 Ekim 1902.

(B.O.A.), DH.MUİ. (Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı)

84-1/44, 4 Rebiyülahir 1328 / 15 Nisan 1910.

117/35, 25 Recep 1328 / 2 Ağustos 1910.

(B.O.A.), MV. (Meclis-i Vükela Mazbataları)

90/76, 29 Receb 1314 / 03 Ocak 1897

b. İngiltere Ulusal Arşivi- Foreign Office (F.O)

(F.O.), 195/808

No. 1, A. Jacob Khayat-Foreign Office, 12 Kasım 1864.

No. 9, Noel Temple Moore-Lord Lyons, 10 Kasım 1866.

(F.O.), 195/1765

No. 15, John Dickson-H. Amzalak, 21 Nisan 1892.

(F.O.), 195/1895

No. 42, John Dickson-Philip Currie, 3 Eylül 1895.

(F.O.), 195/2062

No. 5, John Dickson-N. O'Connor, 31 Ocak 1899.

(F.O.), 195/2106

No. 4, John Dickson-N. O'Connor, 26 Ocak 1901.

(F.O.), 195/2127,

No. 79, John Dickson-N. O'Connor, 8 Aralık 1902.

(F.O.), 195/2149

No. 5, John Dickson-N. O'Connor, 27 Ocak 1903.

No. 38, John Dickson-N. O'Connor, 27 Ocak 1903.

No. 24, John Dickson-N. O'Connor, 12 Mayıs 1903.

(F.O.), 195/2084

No. 15, John Dickson-N. O'Connor, 30 Temmuz 1903.

(F.O.), 195/2255

No. 43, E.C. Blech-N.R. O'Connor, 28 Eylül 1907.

(F.O.), 195/2287

No. 16, E. C. Blech-N. R. O'Connor, 19 Mart 1908

No. 56, J. Falanga-G. Lowther, 31 Aralık 1908.

c. İsrail Devlet Arşivi (İ.D.A.)

(İ.D.A.), A. Ekr. Kol. (Ali Ekrem Bey Koleksiyonu)

83/86, 27 Haziran 1314 / 9 Temmuz 1898.

83/16, 16 Teşrin-i sani 1314 / 28 Kasım 1898.

83/1, 27 Haziran 1322 / 10 Temmuz 1906.

83/36, 28 Haziran 1322 / 11 Temmuz 1906.

83/33, 26 Haziran 1323 / 9 Temmuz 1907.

83/17, 9 Teşrin-i evvel 1323 / 22 Ekim 1907.

83/46, 11 Teşrin-i evvel 1323 / 24 Ekim 1907.

83/23, 15 Teşrin-i sanî 1323 / 28 Kasım 1907.
83/numarasız, 19 Kanun-ı evvel 1323 / 1 Ocak 1908.

2. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Aaaronsohn 1983

Ran Aaaronsohn, "Building the Land: Stages in the First Aliyah Colonization (1882-1904)," Lee I. Levine (ed.), *The Jerusalem Cathedra III.*, Jerusalem: Yad Izhak Ben-Zvi Institute, 1983, s.236-279.

Avcı 2004

Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs 1890-1914*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2004.

Avcı 2011

Yasemin Avcı, "Jerusalem and Jaffa in the Late Ottoman Period: The Concession-Hunting Struggle For Public Works Projects", Yuval Ben-Bassat - Eyal Ginio (Ed.), *Late Ottoman Palestine: The Period of Young Turk Rule*, London & New York: I. B. Touris, 2011, s. 81-102.

Barkan 1940

Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Vekaleti Neşriyatı, 1940.

Çadırcı 1997

Musa Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Farhi 1975

David Farhi, "Documents on the Attitude of the Ottoman Government Towards the Jewish Settlement in Palestine After the Revolution of the Young Turks," Moshe Ma'oz (ed.) *Studies on Palestine During the Ottoman Times*, Jerusalem: the Magnes Press, 1975, s. 190-210.

Gerber 1985

Haim Gerber, *Ottoman Rule in Jerusalem 1890-1914*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1985.

Gibson 2003

Simon Gibson, *Jerusalem in Original Photographs 1850-1920*, London: Stacey International, 2003

Hershlag 1997

Zvi Yehuda Hershlag, *Introduction to Modern Economic History of the Middle East*, Leiden: E.J. Brill, 1997.

Kark 1984

Ruth Kark, "Changing Patterns of Landownership in Nineteenth-century Palestine: the European Influence", *Journal of Historical Geography*, 10/4, 1984, s. 357-384.

Kark 1990a

Ruth Kark, *Jaffa: A City in Evolution, 1799-1917*, Jerusalem: Yad Izhak Ben-Zvi Press, 1990.

Kark 1990b

Ruth Kark, "The Rise and Decline of Coastal Towns in Palestine", Gad G. Gilbar (ed.), *Ottoman Palestine 1800-1914: Studies in Economic and Social History*, Leiden: E. J. Brill, 1990, s. 69-89.

Karpat 2002

Kemal Karpat, "The Land Regime, Social Structure and Modernization", Kemal Karpat, *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, Leiden: Brill, 2002.

19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Filistin'in Limanı Yafa

- Katz 1995 Yossi Katz, "The Re-emergence of Jerusalem: New Attaining Political Goals Prior to the First World War," *Political Geography*, 14/3, 1995, s.279-293.
- Keyder vd. 2000 Çağlar Keyder, Eyüp Özveren, Donald Quataert (ed.), *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Levine 2005 Mark Levine, *Overthrowing Geography: Jaffa, Tel-Aviv, and the Struggle for Palestine 1880-1948*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2005.
- Parlatır 2006 İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Schölch 1993 Alexander Schölch, *Palestine in Transformation (1856-1882)*, *Studies in Social, Economic and Political Development*, Washington: Institute for Palestine Studies, 1993.
- Şen 2001 Leyla Şen, "Merkez-Çevre İlişkilerinin Önemli Bir Dinamiği Olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım Sistemleri", *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 11, 2001, s.95-123.
- Terzibaşoğlu 2004 Yücel Terzibaşoğlu, "Urban Property and Administration in Dispute in the Nineteenth Century Ottoman Empire: Ayvalık, 1877-1914", *Seventh International Conference of Urban History; European City in Comparative Perspective*, Atina, 27-30 Ekim 2004. (library.panteion.gr:8080/dspace/bitstream/.../TERZIBASOGLU.pdf)
- Tolkowsky 1924 Samuel Tolkowsky, *The Gateway of Palestine: A History of Jaffa*, London: George Routledge Ltd., 1924

